

שימור עצי זית עתיקים – ללמוד מהניסיון של דרום איטליה

[בקצרה](#)

גיליון חורף 2013 / כרך 4 (4)

1 בדצמבר, 2013

עצי זית הם חלק בלתי נפרד מהנוף היסטורי. בחבל פוליה (Pulia), עקב המגף האיטלקי, צומחים כחמישים מיליון עצי זית. משערים כי כחמישה מיליון מהעצים הללו הם בני מאות שנים, וחלק מהם אף בני 2,500 שנים. קשה לקבוע גיל מדויק של עץ זית מאחר שלגזע צורה לא-סדורה שמונעת הערכה לפי טבעות צמיחה, ומכיוון שבמקרים רבים, החלקים הפנימיים המבוגרים של העץ מתים, נרקבים ונעלמים, ולכן גם תאריך רדיומטרי לפי פחמן 14 אינו אפשרי. אזור פוליה היה מיושב לאורך שנים רבות כבר בתקופה המספית (Messapic), שמתוארכת ל-600-100 שנה לפני הספירה) ובתקופה הרומית. במקום נותרו שרידים נכבדים ואבנים מהדרך המקורית שנשללה בזמן שלטונו של הקיסר טריאנוס (98-117 לספירה). דרך טריאנוס הייתה נתיב הסחר המרכזי של שמן הזית ולאורכה נמצאו 140 בתי בד עתיקים, עדות לקשר העמוק בין האדם ועצי הזית. לעצים העתיקים יש כיום ערך כלכלי גבוה בענף הגינון, ומחיר העתקתו של עץ זית עתיק לגינה בנאפולי או בפרברי רומא יכול להגיע לעשרות אלפי אירו לעץ. ערכם ההיסטורי והאסתטי של עצי הזית אמנם עולה ככל שהם מתבגרים ([איור 1](#)) – אבל תנובת הפרי של עצים מבוגרים קטנה על פי רוב. הדבר גורם לירידת ערכם החקלאי, ולכן חקלאים רבים אינם מעוניינים עוד להשקיע בגידולם. אף על פי שגילם המדויק הוא נושא למחלוקת, ברור שמדובר בעצים מבוגרים מאוד, ואין חולק על החן החזותי שלהם. מצד שני, כוחות השוק דוחפים את בעלי הקרקע לווותר על הערך האסתטי של העצים ולעבד את האדמה בדרכים שמניבות רווח כלכלי גבוה יותר, אך פוגעות בעצים. מדיניות שימור של עצי זית עתיקים באה, אפוא, לתת מענה לשני סוגים של מגוון אקולוגי: מגוון ביולוגי ומגוון נופי. בישראל נעשות פעולות לשימור המגוון הביולוגי של עצי זית עתיקים, ואילו באיטליה ננקטת גישה של שימור הערך הנופי.

אורן שלף

המכון לביוטכנולוגיה וחקלאות על שם שוחרי האוניברסיטה בצרפת, המכונים לחקר המדבר על-שם בלאושטיין, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

ארנון דג

מרכז מחקר גילת, מנהל המחקר החקלאי – מרכז וולקני

שמעון רחמילביץ'

המכון לביוטכנולוגיה וחקלאות על שם שוחרי האוניברסיטה בצרפת, המכונים לחקר המדבר על-שם בלאושטיין, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

ציטוט מומלץ

שלף א, דג א ורחמילביץ' ש. 2013. שימור עצי זית עתיקים – ללמוד מהניסיון של דרום איטליה. *אקולוגיה וסביבה* 4(4): 286-288.

איור 1. עצי הזית בכרם שלמרגלות אוסטוני, דרום איטליה, עדיין מניבים פרי בגיל שנאמד ב־600 שנים. ערמת העפר הצמודה לעצים נוצרה עקב סחיפת קרקע מהאזור הפתוח שבין העצים, שאין בו שורשים שימתנו את הסחיפה העונתית. גדרות אבן שנבנו במטרה לצמצם את סחיפת הקרקע ולהעשיר את הנישוח בנוף החשוף, כחלק מהמאמצים להילחם במדבור ולשמר את העצים העתיקים.

איור 1

עצי הזית בכרם שלמרגלות אוסטוני, דרום איטליה, עדיין מניבים פרי בגיל שנאמד

ב-600 שנים

ערמת העפר הצמודה לעצים נוצרה עקב סחיפת קרקע מהאזור הפתוח שבין העצים, שאין בו שורשים שימתנו את הסחף העונתי. ברקע גדר אבן מלאכותית שנבנתה במטרה לצמצם את סחף הקרקע ולהעשיר את הנישות בנוף החשוף, כחלק מהמאמצים להילחם במדבור ולשמר את העצים העתיקים.

שימור הערך הביולוגי הוא דאגה למגוון תכונות גנטיות שעלולות להיעלם עם פגיעה בעצים או עם מעבר לגידול של זן אחד. במסגרת מיזם משותף של ישראלים, פלסטינים וירדנים, מאפיינים חוקרים את השונות הגנטית והצורנית באוכלוסיות של זיתים עתיקים^[1]. בתכנית השימור הם משרישים ויוצרים שתילים מעצי זית מקומיים מתורבתים ומהבר כדי לשמר חומר גנטי יקר ערך. אנשי פארק רמת הנדיב, שהכירו בחשיבות העניין, נרתמו להקמה של חלקת אוסף סמוך לגן הנדיב בזכרון יעקב.

במקרה של דרום איטליה, ננקטה גישה של שימור יחידת נוף חקלאי, שיש לה ערך היסטורי. גישה זו שונה מהותית מההתייחסות לערך הביולוגי של העץ כבנק של תכונות גנטיות. מספרים כי קולומלה, שנחשב לאגרונום הראשון, קבע כבר לפני אלפיים שנה, שהמרחק המיטבי בין עצי זית צריך לעמוד על 18 מטרים. במשך אלפי שנים הקפידו החקלאים על רווחים של כ-10 מטר בין עץ לעץ, עד למהפכת המיכון בחקלאות. כיום נפוצים כרמי זיתים הנטועים ברווח של מטרים ספורים בין שתיל לשתיל, ומגודלים בשלחין. נוף של כרם עתיק משמר מערכת חקלאית אקולוגית שהתארגנה סביב הכרם. באיטליה הכירו בכך שעקירת עצים לגינון, המעבר לגידול אינטנסיבי ונטישת כרמים עתיקים – פוגעים במורשת נופית והיסטורית ענפה ובמקם החיים הכרוכים בנוף. בכרמים של עצי הזית העתיקים שבחבל פוליה בולטת החד-גונית של הקרקע. תחת חופת הזיתים וביניהם אין עשב, סלע או שיח. נראה שהחקלאים מקפידים לחרוש ולשטח את הקרקע, גם כדי להיפטר מעשבייה וגם כדי להכשיר את הקרקע לפריסת רשתות בימי המסיק. בשיטות אלה טמונות כמה סכנות. ראשית, באין צמחייה – מתגברת סחיפת הקרקע בשעת גשם. ואכן, במקומות רבים ניכרת סחיפה נרחבת של קרקע, חצי מטר ואף מטר מתחת לגובה הקרקע כשניטעו בה העצים (איור 1). שנית, נוף הומוגני הוא נוף שמגוון המינים שלו עני, כך שהאיזונים העדינים של מארג המזון עשויים להיפגע באופן שישיפע לרעה על הסביבה וגם על גידול הזיתים.

פעולות של ייזום אפיקי פרנסה מקוריים, הסדרה סטטוטורית, הדרכה וחינוך עוזרות לשלטון המקומי בדרום איטליה לאזן בין פיתוח לשימור. המשרד לפיתוח אזורי במחוז פוליה הקים מיזם לשימור עצי הזית והסביבה בניסיון לגייס את האוצר ההיסטורי למטרות תיירות ופיתוח אזורי. המיזם מתנהל כשמורה בעלת מגוון תפקידים, כלומר מרחב שעונה על שימושים אקולוגיים ותכנוניים בקרבת מגורי אדם. באזור החקלאי של השמורה (שהוא מרבית שטחה) מתבצעים מיפוי ותיעוד של עצים עתיקים, והחקלאים מקבלים הנחיות מקצועיות לגיזום, ייעוץ אגרונומי וסיוע בתשתיות (בניית גדרות אבן למניעת סחף ולהרחבת ההיצע של נישות לבעלי חיים). אחת הגישות לשיפור הרווחיות של המטעים המסורתיים היא 'מיתוג אזורי': שמן מאזור מסוים, מזנים מסוימים של זיתים ובשיטות גידול מסוימות משוק כמותג מיוחד הזוכה למחירים גבוהים. לשם כך הוקם קואופרטיב לשיווק ולמכירה של שמן זית אורגני ייחודי מעצים עתיקים, וכן הוקמה תשתית לתיירות חקלאית. הבעיה העיקרית של המטעים המסורתיים באירופה היא יבולים נמוכים והיעדר התאמה למסיק ממוכן – שילוב גורמים העושה אותם לא-רווחיים. עד כה סבסד האיחוד האירופי בנדיבות שמן ממטעים אלה, אולם מאחר שבעוד שנים ספורות מתוכנן הסבסוד להיפסק, המשך קיומם של מטעי זית גדולים המהווים חלק מהנוף היסטורי, מוטל בספק.

המקרה של דרום איטליה מלמד שגישה המתייחסת לערך הנופי של כרם הזיתים כולו, אפשרית רק במקום שהערך הנופי גבוה, ומצריכה שיתוף פעולה הדוק עם בעלי הקרקע, המושגת על בסיס עניין כלכלי.

הכתוב מתבסס בעיקרו על רשמים מקורס מעשי לשימור קרקע באזורים מדבריים, שנערך כחלק מיזומה אירופית ליישום מדע וטכנולוגיה:

Training School #2: Semi-arid land management for crop production and restoration of man-made soils, 19–24 September 2013, COST Action ES1104 arid lands restoration and combat (of desertification)

מקורות

1. Barazani O, Dag A, Kerem Z, et al. 2008. Local old olive landrace varieties in Israel – Valuable plant genetic resources in olive cultivation. *Israel Journal of Plant Sciences* 56(3): 265–272.

